

esetben is az önkéntes halálhoz vagy a zártintézethez, a tébolyhoz vezetett.

Korhangulat és halálrokonság, modernség és esztétikai kultúra, úgy tűnik, nem lazította, magány és elvagyódás nem oldotta a kötelékeket, amelyek a reformnemzedék nagy alkotóit az országhoz és a néphez kötötték.

LÁTOMÁS ÉS RÉVÜLET: A TUDAT ÖNCSALÁSAI

Hiányos és torz lenne a képünk, ha az alkotó értelmiséget egy szálíg műhelyekbe sorolnánk be, a kimaradókat, a vándorokat és az otthonülőket pedig törölnénk a listáról. A nagy kulturális erjedésben Budapesten is hangot kapott a közösségből és a közéletből kihulló egyén szecessziós életérzése: a menekülés a silány és fenyegető valóság elől, a sehova sem tartozás keserve. A hangadók nem az asszimilált vagyonos polgárságból és értelmiségből kerültek ki, hanem a süllyedő dzsentri és kispapok érzékeny idegzetű tagjaiból, akik az identitásvesztésnek olyasféle kálváriáját járták meg, mint Nyugaton a „szabadon lebegő” polgári értelmiség. A kivonulás a megkopott nemesi jelenből is éppolyan önkéntes és tudatos volt, mint Bécsben a jólszituált polgári létből. Hiszen a kisparcellára szorult vagy a hivatalba csúszott familia erejéből, atyafiságától annyi még tellett volna, hogy egy-egy reményteli ifjú sarjat bejuttassanak a megyeházára vagy a státus oltalmába. Az ifjak azonban maguk vonultak el a szerkesztőségbe, onnan a kávéházba és a színházba, onnan meg a művészetbe, egy maguk teremtette álmvilágba.

A szecessziós alakok közül itt két markáns személyiséget, két igazi művészt mutatunk be: Krúdy Gyulát, az író, és Gulácsy Lajost, a festőt. Mindketten lecsúszott dzsentricsalád sarjai, vagyont, rangot nem örököltek, csak hagyományt, passziókat és gesztusokat. Krúdy pályája szokványosan indult: vidéki szerkesztőségekben, majd a fővárosban, vagyis: a Műhelyben.⁹⁸ A bohém környezetben a rendszeres éjszakázás, a lum-

polás nem tűnt fel, még a mikszáthi nyomokon elinduló novelista irodalmi tevékenység sem. Hamarosan kitért azonban, hogy régi közösségéhez már csakis a gesztusok, új barátaihoz a kártyaadósságok és a szórakozások fűzik, valójában nem csatlakozik sem a radikális reformerekhez, sem a hagyományörzőkhöz, nem tartozik a jelenhez. Krúdy igazi lényében társadalmon kívüli volt, maga, akárcsak álmatag és élveteg hősei, a múltba telepített álmvilágban – pontosabban : az éber képzelet által teremtett álmokban, tehát látomásokban élt.

A mesevilágból ültette magyar földre *Szindbád*ot, a világjáró hajóst, aki e tengerek híján lévő kis országban „a múlt holt vizein kalandoz”, éjszakában lebegő kisvárosok, szerelemre vágyó szépasszonyok, barátságos kocsmák, fogadók, jó illatú emlékek között.⁹⁹ Számára a jelen csupán háttér, felszín, mögüle fokozatosan bontakoznak elő – mint ópiumszívó számára a gyönyör – egy elsüllyedt múlt egyre vonzóbb és valóságosabb rétegei. Ez az álomlét nem szorul megfejtésre, mert ez a természetes világ, amelyhez képest az ébrenlétet kell a neurózis ezernyi bajjától felszabadítani. És itt nem pontosan a bécsi látszat- és valóságjáték magyar mását fedezhetjük fel. Krúdy-nál látomás, a révület áll szemben a köznapi látvánnyal, a külsődleges érzéklettel, a befelé forduló önimádat a külvilági magánnyal, amellyel egy vékonyka szál: az önirónia kapcsolja össze.

Ilyen hősoket, ilyen társadalmon kívül bitangolókat csak olyan ember alkothatott, jegyezte meg Ady, akinek magának is tisztázhatatlan a társadalmi helye, aki „állandóan a napidíjas és az Úristen között lebegő”¹⁰⁰. Ebben a beteljesedett marginalitásban nemcsak a jelen szűnik meg, de jövőkép sincsen többé, s minthogy nincs értelmes jövőkép, az életélmény sem az elmaradottság, hanem az elmúlás. Krúdy harca következtében nem a magyar Ugarral vagyon, hanem az álomtalan halállal.¹⁰¹ Hogy a kettő valahol nagyon mélyen, a köznapi józanságban érzékelhetetlenül mégiscsak összefügg, az nagy sértések, k. u. k. tisztekkel való párbajok idején és nagy mámorok évadján sejlik fel, és a legnagyobbkor, 1918 forradalmas őszén világosodik meg.

A századelő szellemi életében Krúdy lélekrokona leginkább Gulácsy volt, aki a századelőn, szinte minden előzmény és különösebb feltűnés nélkül, egyszerre csak behozza a preraffaelitákat, Rossettit (akinek halála évében, 1882-ben született), a nyugat-európai szecesszió stíluselemeit és jellegzetes témáit: a kertet, a magányt, a menekülést, az esztétizált erotikumot, a finom rajzos ábrázolást, a sejtelmességet. Jószemű műértők felfigyelnek ugyan az új jelenségre, méltatják költőiségét, a „szent bágyadtságot”, „az ősz hervatag színeit”, ámde a szimbolizmussal rokonítják.¹⁰² Valójában kevesen értik, s a festőkörök sem fogadják be.

Gulácsy, akárcsak Krúdy, nem tartozott sehova, semmilyen műhelyhez, még hozzá nem is kocsmázott, nem éjszakázott, nem volt magyar kisvárosi Szinbád, hanem messze olasz és francia tájak, letűntükben is élő korok tényleges vándora, szerelmese. A magát kereső festő valóban a kortárs szecesszióhoz áll a legközelebb. Elvágódik, menekül az idegen jelenből, irracionális szorongások, vallatások elől sosem volt szerelmekbe, Dante Itáliájába, a quattrocento Firenzéjébe, a varázsló kertjébe, ahol szomorú, bágyadt és érzékiséggel teli szerelmesek találkoznak – és találhatók. Szépségimádat, érzékiség, az élet átítatása a művészettel: ez valóban szecessziós életérzés és eszmény.¹⁰³ Amennyire azonban szerény, mértéktartó képein a dekorativitás, annyira egyszerűek és áttetszőek a szimbólumai. Hiányzik nála a gyilkos szerelem, a halálerotika; az álom nem átmenet lét és nemlét, tudatos és tudattalan között, hanem csendes álmodozás, olykor látomásos állapot, amelyben a képzelet szabadon alkot, feloldja és újrasűríti az időt. A fantázia alkotta illúzióvilág – ezt jól látta – érdek nélküli. A „szép szent hazugságok: nemes nagy álmok, melyek a valóság, az élet értékét teszik...”¹⁰⁴

Ha egyszer a „szép szent hazugságok” a legnemesebb álmok s ezek valóságértékűek, akkor nyilvánvaló, hogy más minőségűek, mint az ébrenléletet kikapcsoló tudattalan álom. Az elme különös képességéről, az éber képzelet szabad kalandozásáról van itt szó, amely képes nem létezett és sohasem létező, megfoghatatlan és láthatatlan, vagyis *imaginárius szubsztanciákat*

megragadni, képből megjeleníteni vagy esetleg képletben kifejezni. És ez nem a kommentátor belemagyarázása Gulácsy ilyen értelmezésre csábító festészetébe, imaginárius lényeket és tájakat előhívó képeibe, a maga teremtette utópia birodalmába: *Naconxypanba*. Nem, ő maga tartja ilyen erejűnek a látomás valóságértékét. Mélyen belemerülve a női érzékiség bűvöletébe írja, hogy ez az érzékelés több az életnél. „Ez nem Impressio. Nem láttad soha: – hiszen nem létezett. Nem álmodtad: – mert nem képzelet. Nem formálhatod márványba: – mivel testetlen testi vágyakból van összeróva: mégis minden verését szívénél hallani véled. Ajka éget.”¹⁰⁵

Lényeges korjellemző felismerés, talán csak megsejtés ez, amelyből a művészi és tudományos lényeglátás két irányban is elágazik: egy lélekelemző új antropológia és egy anyagszerkezetbe hatoló absztrakció felé. Az első a képzeletben szótt jelenségeket lelki valóságoknak fogadja el, a másik a változó, esetleges felszín alatti rendet, a konstrukciót keresi, s a kubizmus, a konstruktivizmus, a mai fizikai világkép alapját adja. Gulácsy a képzeletbeli világalkotók közé tartozik, s ez magyarázhatja, hogy átvett és mindvégig megőrzött szeceszsiós elemeket, de könnyen azonosult a barokk és a rokokó világával, kései képei pedig beillenek a születő szürrealizmusba is. És ez magyarázhatja azt is, talán a lényeglátás rokonsága, talán a magyar progresszióval való azonosulás megvallása okán, hogy a háború alatt az aktivistákkal vállalt közösséget.

Nem gondolom, hogy egy festő egész oeuvre-jét egyetlen rendező elvre fel lehetne – és egyáltalán fel kellene – fűzni. Elég annyi, hogy Gulácsy festészetét leginkább, legmaradandóbban ez a látomásos – kissé költői, kissé groteszk – valóságábrázolás jellemzi.¹⁰⁶ Figuráinak zöme imaginárius, de valóságunk részei: bohócok és bolondok vagy bohócruhába bújtatott bolondok, rokokódivatú öregasszonyok, korból, életből kihullottak, púposak, torzak, eszelősek, különcök, valamennyien maguk is merengők – mint Hofmannsthal álomittas leánykái, akik oly könnyen megértik a halált.

Ha egyetlen képpel akarnánk illusztrálni e jellemzést, Az *ópiumszívó álma* című, a világháború alatt készült táblaképet

említhetnénk. A felső részen buborékfúvó fejek, egy bohócé, egy néger asszonyé; a középben vonzó, fiatal hölgy, rokokó jelenség dől hátra a fotelban, uszonnyá vált lába a moszatokkal, vízi virágokkal teli tóba nyúlik. A képen minden kis részlet, fejek, virágok, ékszerek reálisak, az egész fantasztikus, talán valóban ópiumos vízió, de ami összetartja, a hangulat nagyon szuggesztív, átérezhető – talán meg is érthető.

Művészet és élet egyébként összhangban állt nála, ő maga is különöc volt, fantaszta, az elmebaj fiatalon hatalmába kerítette. Mindvégig tudatosan, a festészet modern irányzataihoz, a radikális reformerek haladó csapatához tartozott.

Krúdyhoz és Gulácsyhoz társítható egy másik látomásos festő, Csontváry Tivadar,¹⁰⁷ és egy akkortájt is, később is kevésbé ismert író, Csáth Géza. Novelláiban, naplóiban, néhány darabjában feltűnik a bécsihez közelálló halálesztétika és halálerotika. Csáth emlékszik még a kertre, ismeri a varázsló kertjét, tele különös, nem létező virágokkal, titkokkal, mesékkel. Tudja a varázsló halálát is, aki annyi ópiumot szívott magába, hogy rajta már a legodaadóbb, legérzékibb szerelem sem segíthet. Maga is súlyos morfinista volt, jól ismerte a méreg és a magány eufóriáját és szenvedését.¹⁰⁸ Csontváry és Gulácsy elmegyógyintézetben halt meg, Csáth, miután megölte hitvesét, öngyilkos lett.

AZ OSZTRÁK AVANTGÁRD: AZ ABSZURDITÁS BETELJESÜLÉSE

A bécsi Kert nem sokáig nyújtott biztonságot a magányba vonulóknak. Carl Schorske szemléletes fogalmazása szerint a Kert „felrobbant”¹⁰⁹. A találó metaforát Oscar Kokoschka egy gyerekkori csínyje sugallta: kiűzetése miatt ő valóban robbantott egy előkelő kertben. A művészeti robbantás egy jó évtized múlva következett be, amikor Kokoschka az 1908. évi *Kunstschau*n, akárcsak Schönberg a zenében, Loos az építészetben, Musil az irodalomban, kitört a szecesszió Kertjéből.

A századunk első évtizedében fellépő osztrák avantgárd

72. Ismeretlen Korvin-kódex margójára. Uo. 16–17.
73. Lásd 69. jegyzet.
74. *Babits Mihály összes versei*. i. m. In Horatium. 1.
75. *Ignotus: A magyar kultúra és a nemzetiségek*. Nyugat, 1908.
76. *Ady Endre összes versei*. (AEÖV I. 245) A muszáj-Herkules.
77. Rába György: *Babits Mihály*. Bp., 1983. 15–16.
78. *Ady Endre válogatott levelei (AEVL)*. Bp., 1956. Ady Lédához, 1903. szeptember 30. 53. – Ady Somló Bódoghoz, 1903. december 18. Uo. 91.
79. Hanák Péter: A Szent Lélek lovagjától az Új Versekig. Lásd: „Akarom: tisztán lássatok”. *Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulójára*. Szerk. Csáky Edit. Bp., 1980. 42.
80. *Babits Mihály összes versei*. Ady Endrének. 151.
81. *Kosztolányi Dezső összegyűjtött művei*. Pipacsos, alföldi út, forró délután. 134.
82. *Magyarország története 1890–1918*. Szerk. Hanák Péter és Mucsi Ferenc. Bp., 1978. 734.
83. Az utolsó kuruc. AEÖV I. 416.
84. Kristóf Károly: *Beszélgetések Bartók Bélával*. Bp., 1957. 8. – Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Bp., 1970². 72–74.
85. Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. I–V. Bp., 1907–1923.
86. Vámos Ferenc: *Lajta Béla*. Bp., 1970. – Bakonyi Tibor–Kubunsky Mihály: *Lechner Ödön*. Bp., 1981.
87. *Magyar Művészet*, i. m. Thoroczkay 364–368.; Kós K. 373–379.
88. Uo.
89. Ujfalussy, i. m. 76–77. – Lendvai Ernő: *Bartók költői világa*. Bp., 1971. 23–58.
90. AEÖV II. 34., I. 679. A fajtám sorsa. – Beteg századokért lakolva.
91. *Babits Mihály összes versei*. Óda a bűnhöz. 4.
92. Rába, i. m. 33–34.
93. *Kosztolányi*, i. m. Párbeszéd magammal. 125.
94. Uo. 151. Régi szerelmes levele.
95. AEÖV I. 485. A menekülő Élet. 232–233.
96. *Babits*, i. m. Esti kérdés. 66–67.
97. Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*. Bp., 1984. 46–47.
98. *Krúdy világa*. Szerk. Tóbiás Áron. Bp., 1964. „A műhelyből”. 114.
99. Szép Ernő: Szinbádról. Uo. 127.
100. Ady Endre: *Krúdy Gyula könyve*. AEÖPM. XI. Bp. 1982. 34.
101. *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp., 1962. 371. (Czine Mihály munkája)
102. *Magyar Művészet*, i. m. 409.
103. Szij Béla: *Gulácsy*. Bp., 1979. 28–31. – Szabady Judit: *A magyar szecesszió művészete*. Bp., 1979. 63–67.
104. Szij, i. m. 124.
105. Uo. 166.
106. Szij, i. m. 188.

107. Németh Lajos: Csontváry. Bp., 1970²
108. Csáth Géza: *A varázsló halála*. Bp., 1982. Szerk. Illés Endre. Géza Csáth: *The Magician's Garden and other Stories*. Szerk. Marianne D. Birnbaum. New York, 1980.
109. Schorske, i. m. 323.
110. Lásd 40. jegyzetet. *A szecesszió*. 324.
111. Gustav Janouch: *Beszélgetések Kafkával*. Bp., 1972. 83.
112. Schorske, i. m. 135–138.
113. Robert Musil: *Törless iskolaévei*. Bp., 1980. 32.
114. Uo. 62.
115. Karl Kraus: *Az emberiség végnapjai*. Ford. Tandori Dezső. Bp., 1977. 499.
116. Országos Széchényi Könyvtár kézirattára, Jászi Oszkár levelezése. Ady Jászinak 1914. okt.
117. Uo. Ady Jászinak 1914 nov. 4-i és dec. 10-i levél.
118. AEÖV II. 28. Kurucok így beszélnek. 1915. ápr.
119. AEÖV II. 212. Két kuruc beszélget. 1918. okt.

A SZENT LÉLEK LOVAGJÁTÓL AZ ÚJ VERSEKIG

A tanulmány első változata megjelent: Új Írás, 1978. 8. sz.

1. Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970. I. 214–215.
2. *Secessio*. *Ady Endre összes prózai művei* Bp., 1955–1973. (A továbbiakban: AEÖPM) I. 119–120.
3. A hódító szép. Uo. 358.
4. Monna Vanna igazsága. AEÖPM IV. 29.
5. *A tűz márciusa*.
6. Vö. Ideális örületek. AEÖPM IV. 17.
7. Idézi: Varga József: *Ady és kora*. Bp., 1977. 85.
8. Újságírók és színészek. AEÖPM I. 397.
9. A hétről. Uo. 125.
10. Prohászka és vidéke. AEÖPM IV. 24.
11. Hadd fűzzek mindehhez még egy apró módszerbeli megjegyzést. Amilyen óriási segítség a kutatónak az Ady-publicisztika teljes kiadása, annyira gátolhatja is a megértésben az a körülmény, hogy a cikket nem eredeti helyén, környezetében, a lap egészének hangulatába, irányvonalaiba állítva olvassa. Ezért olykor szükséges az eredeti forráshoz, esetünkben a Nagyváradi Naplóhoz visszanyúlni. Így válik érthetővé sok Ady-cikk politikai irányzatossága: a lap szemléletéhez, taktikájához, propagandájához kellett olykor igazítania a mondanivalóját, mint pl. a Tiszákat vagy a Bánffy Dezsőt dicséző cikkei jó részében.
12. Csak a legfontosabbakat számba véve: *Ady-Múzeum*. I–II. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Bp., 1924. – Bölöni György: *Az igazi Ady*. Paris, 1934. – Bóka László: *Ady Endre pályakezdeése*. Bp., 1955. – Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*. Bp., 1957. – Vezér Erzsébet: *Ady Endre*.